

Доранова А.Д.

ЖУСУП БАЛАСАГЫНДЫН «КУТТУУ БИЛИМ» ЧЫГАРМАСЫНДАГЫ
ТИЛДИК МААЛЫМАТТАР

Доранова А.Д.

ЯЗЫКОВЫЕ ИНФОРМАЦИИ В ПОЭМЕ ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА
«БЛАГОДАТНОЕ ЗНАНИЕ»

A.D. Doranova

LANGUAGE INFORMATION ON THE POEM JUSUP BALASAGYN
«BENEFICIAL KNOWLEDGE»

УДК: 82-821.0/71

Макалада Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” чыгармасындагы тилдик маалыматтар философиялык өңүттө анализденди.

Негизги сөздөр: руханий, баалуулук, улуттук идеология, тил, адабият.

В статье дан философский анализ языковым информациям в поэме Жусупа Баласагына “Благодатное знание”.

Ключевые слова: духовный, ценность, национальная идеология, язык, литература.

This article presents a philosophical analysis of linguistic knowledge in the poem Jusup Balasagyn "Beneficial knowledge".

Key words: spiritual value, national ideology, language, and literature.

Азыркы учурдагы ааламдашуу алкагында жашап келе жаткан эки жүздөн ашуун мамлекеттин арасында, алакандай жерге ээлик кылган, ар-намыстуу эли бар, көк жайсаң төрү бар, нарк-насилдүү салты бар, “кыргыз” деген улутка ээ болуп жашап жатканыбызга шүгүр кылуубуз керек.

Канткен менен ааламдашуу процесси руханий дүйнөнү, руханий байлыкты, материалдык көр дүйнөнүн астында талкалагысы келип жаткан учурда, улуттук, элдик нукура мурастарыбызды жоготуп албасак эле болгону. Кыргыздын келечеги, кыргыз болуусу анын көөнөргүс мурасы болгон руханий баалуулуктарында, салт-санаасында, кол өнөрчүлүгүндө, дүйнөнү кыргызча таануусунда, кыргызча ой жүгүртүүсүндө, кыргызча сүйлөөсүндө жана кыргызча жашоосунда.

Бекеринен, кыргыз элинин руханий баалуулуктары жана мурастары болгон элдик оозеки чыгармачылыгынын негизин түзгөн: ырлар, дастандар макал-лакаптар, жомоктор, айтыштар, улуу жана кенже эпостор, кол өнөрчүлүгү дүйнөлүк маданияттан орун албаса керек. Алар ооздон-оозго, укумдан-тукумга муундан муунга өз маани-маңызын жоготпой улантылып айтылып келип жатпайбы.

Ушундай руханий баалуулуктарыбыздын бири катары чыгыш ренессансынын көрүнүктүү өкүлү, кыргыз жерин жердеп, анын кооз жаратылышына

суктанып, таза абасынан кере дем алып, бар тапкан сөзүнүн гүлдөрүн безелене айтып, арнап жашап өткөн Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” поэмасынан абдан маанилүү, бай руханий азык, улуттук идеологиябыздын көрөңгөсүн, көөнөргүс булактарын таба алабыз.

Академик А.Алтымышбаев Жусуп Баласагындын философиялык көз караштарын биринчилерден болуп изилдөө менен, “Славян элдери үчүн Игордун кошууну тууралуу сөз” кандай мааниге ээ болсо, биз үчүн мына ушундай ролду “Куттуу билим” ээлейт [1.67] – деп баса белгилейт.

Жусуп Баласагын божомолдоо (болжол менен) 1019-1020-жылдары туулган. “Куттуу билим” дастаны XI кылымда (1069-1070-жж.) кол жазма түрүндө жарык көргөн. Ушул баалуулуктарыбыз ооздон-оозго, муундан-муунга, атадан балага албетте “тил” аркылуу, кыргыз тили аркылуу өтүп келгенин баарыбыз билебиз. Албетте “казанда болсо, чөмүчкө чыгат” дегендей кыргыздардын аң-сезими, эске тутумунун уникалдуулугунун өзгөчөлүгү мындан көрүнүп турат.

Ойчул бабабыз Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” эмгегинен анын өзү жөнүндө маалымат бергенин табууга болот, ал төмөндөгүчө баяндалат:

“Эске тут бул китепти жазып койгон,

Ардактуу сыпаа сөзмөр адам болгон.

Күз ордо анын туулуп, өскөн жери,

Жатык тил, учкул сөздүү туулган эли” [2.33]

Бул саптарда айтылып жаткандай дастандын тили жатык тил, учкул сөздүү тил, – деп дүйнөлүк эмгектерде белгиленсе, муну Чыгыш таануучу, В.Бартольд сыяктуу илимпоздор көп жолу далилдешип, ал турсун, карахандыктардын тили бууракан тили – деп айтышкан.

“Китеп сөзү Бууракан заң-зили, маңызы да өзөгү да хан тили, [2.31] деген саптарынан китеп сөзү бууракан тили экендиги талашсыз экендигин байкайбыз, ошондой эле автордун сөзү менен айтканда заң тили же ошол тилде тутунган заң закону, күчтүү кудурети – денгендей түшүнүүгө болот [2.27].

Бул жерде Бууракан – дегендин маанисине келсек, салт, санаа боюнча аскер башчысы (колбашчы) өтө сүйкүмдүү болуп, кыска мөөнөттө өз тегере-

гине минден ашуун жоокер жыйнап, күжүрмөн кол топтоп, аскерлердин тобун түзсө, ал адамды “буура” – деп аташкан. Ал адам мамлекет башына келгенде аны “хан” же “кан” даражасына ээ болуп, натыйжада Бууракан келип чыккан. Демек, Бууракан да өз теги боюнча кыргыз элине гана таандык. Ошондуктан дастандын автору Ж. Баласагын китептин кириш сөзүндө белгилегендей “Куттуу билим” дастанын чыгыштын өкүмдары Тамга Буураканга тартуу кылган [3.77].

Жусуп Баласагындын “Куттуу Билим” дастанынын жатык тилде, бууракан тилинде жазылганын, ал тил азыркы кыргыз тилинин негизин түзөөрүн, дастандын мазмунундагы каптаган маани-маңыздар жер суу аттары, уруулар, кыргыз элине таадык экендигин бир катар окумуштуулар далилдеп келишет. Алар, академик А.Алтымышбаев, В.Бартольд, Б.Юнусалиев, Н.Артыкбаев, А.Абдуразаков, З.Эралиев, Т.Сыдыкбеков, А.Какиев, Т.Чоротегин, С.Мукасов ж.б.

“Куттуу билимдин”, дагы бир саптарына кайрылсак:

Китеп көп араб, фарсы тилдеринде

Бул китеп, эн биринчи биздин тилде [2.39] – деген саптарына таянып В.Радлов минтип жазган: 1891-жылга чейин мен А.Вамберинин көз карашы менен макул болуп “Куттуу билим” дастаны байыркы уйгур тилинде жазылган деген пикирди колдоочу мун эми болсо дастан уйгур тилинде эмес экендигине толук ишендим, бул оюма төмөнкү эки нерсе себеп болду. Биринчиден – дастанда уйгур деген сөз бир да кездешпейт, же алардын салт-санаасы, урп-адаты, кесиби жөнүндө сөз болбойт. Экинчиден – бул дастан өз эне – тилинде жазылган биринчи китеп экендигин көрсөтүп турган Ж.Баласагындын сөзү күбө боло алат [4.15].

Чыгармадан эне тилге кам көргөн, ага аяр мамиледе караган, аны аздектеп жайылтууга аракет жасаган патриот, сезимтал, билги адам болгонун автордун шилтемдерин байкайсын.

“Бул дастан бууракан тилинде, туркий сөзү менен жазылган бүткүл Туркстандын жападан жалгыз чыгарма болуп саналат”, [2.89] – деп Ж.Баласагын өзү жазган эскертүүсүн унутпасак.

Дастанды изилдөөчүлөрдүн бири профессор А.Кононов Ж.Баласагындын бул айткандары жөнүндө минтип айткан “Бууракан тили карахан державасындагы (932-1212) кенен жайылган жазма адабий тил, ал ошол мезгилде бийлик жүргүзгөн Тамга Кара Буура хандын мезгилине тура келет”, менин оюмча, “Бууракан тили хан тили деп айтылган тилге дал келет, ошонун өзү” [2.28].

Ал эми ушул эле тилди М.Кашгари “укканга жагымдуу, өтө таза, накта толуктардын тили” – деп эсептеген [5.68].

Демек Жусуп Баласагындын, “Куттуу Билим” дастаны бууракан тилинде, жатык тилде жазылган болгондугун эске алып, ал тил азыркы кыргыз тилинин негизи экендигин дагы бир жолу баса белгилөөгө туура келет.

Адабияттар:

1. Алтымышбаев А. Очерки истории развития общественно-политической и философской мысли в дореволюционной Киргизии. Фрунзе: Илим, 1985. - 67-б.
2. Жусуп Баласагын «Куттуу билим». – Б., 1993. - 33-б.
3. Эралиев З. окуу куралы Б ИИМОП КГНУ 2000 27-б.
4. Радлов В. “Кут билим жөнүндө акыркы сөз”. Кыргызстан маданияты. - №4. - 1969. - 15-б.
5. Жусуп Баласагын “Кут алчу билим”. 1-басылышы Ф., 1988. - 15-б.
6. Кашгари М. «Дивани-лугат-ат-тюрк» том - 1. 66-б.

Рецензент: доктор философских наук, профессор Карабеков Ч.